

Алла Довжик

РЕПРЕСІЇ ПРОТИ ЖІНОК — ВИКЛАДАЧІВ ВИШІВ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ АРХІВНО-СЛІДЧОЇ СПРАВИ ТЕОФІЛІЇ ВОЙСЛАВСЬКОЇ)

У статті за матеріалами архівно-слідчої справи досліджено біографію викладача Польського педагогічного інституту в Києві, іммігрантки з Польщі Теофілії Войславської. Крізь призму біографічного дослідження розглянуто репресії проти науково-педагогічної інтелігенції, а також представників польської національної меншини в Україні у другій половині 1930-х рр.

Ключові слова: політичні репресії, архівно-слідча справа, жінки — викладачі вишів, Польський педагогічний інститут, Теофілія Войславська, «альбомна» операція НКВС.

Політичні репресії стали прикметною ознакою радянського суспільства. Жертвами терору ставали широкі верстви суспільства, зокрема професорсько-викладацькі кадри вищих навчальних закладів, що було свідченням політики винищення української інтелігенції. Лещата тоталітаризму не оминули й жінок — викладачів вишів. Ця складова залишилась на периферії наукових розробок, тому доречним буде висвітлення долі іммігрантки з Польщі, викладача Польського педагогічного інституту в Києві Теофілії Петрівни Войславської за матеріалами архівно-слідчої справи.

Актуальність теми визначається важливістю дослідження трагічної долі жінок, які потрапили у жорна сталінських репресій проти представників української еліти у 1930-х рр., зокрема тих, які належали до професорсько-викладацького складу вишів. Висвітлення біографії окремої людини дає можливість простежити загальні процеси у тогочасному суспільстві.

Основним джерелом відомостей про репресованих жінок — викладачів ВНЗ Києва, які були оголошені «ворогами народу», є архівно-слідчі справи, накопичені і відкриті для дослідників у Галузевому державному архіві Служби безпеки України (ГДА СБУ) і Центральному державному архіві громадських об'єднань України (ЦДАГО). Документи, які зберігаються у останньому та Державному архіві м. Києва, дають можливість простежити становлення та кадрове забезпечення Польського педагогічного інституту в Києві (далі — ППІ), а також виявити причини його ліквідації, розкрити трагічну долю професорсько-викладацького складу. Цінним джерелом дослідження стали, зокрема, спогади сина репресованої Людвіга Войславського, у яких він описав трагічну долю батьків і сповнене

драматичних подій своє сирітське дитинство та юність¹.

Історіографія проблеми позначена досить великим масивом праць про сталінські репресії проти української науково-педагогічної інтелігенції, зокрема жінок (хоча більшість дослідників у своїх роботах не виокремлюють їх за гендерною ознакою). Деякі дослідники у своїх працях висвітлювали долі окремих репресованих жінок з когорти викладачок вищої школи. Так, В. Даниленко² на основі архівно-слідчої справи простежив життєвий шлях наймолодшої із сестер Лесі Українки — Исидори Косач-Борисової. С. Білокінь³ за матеріалами архівно-слідчої справи дослідив життя і діяльність Софії Нелепінської-Бойчук. І. Петренко⁴ представила життєвий шлях і наукову діяльність Наталії Мірзи-Авакянц. Проте дослідження проблеми репресій проти жінок не є достатньо поширеним явищем.

Проблемі репресій проти польської національної меншини в Україні присвячено ґрунтовну монографію О. Калакура⁵, працю О. Рубльова і В. Репринцева⁶. К. Двірна⁷ на основі архівних

¹ Войславский Л.К. Воспоминания из ушедшего столетия / Харьковская правозащитная группа. — Х., 2002.

² Даниленко В. Изидора, рідна сестра Лесі Українки: від сталінських таборів до еміграції. — К., 2011.

³ Білокінь С. Смерть Софії Нелепінської-Бойчук [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.s-bilokin.name/Personalial/Nalepinska.html>

⁴ Петренко І.М. Історик Наталія Мірза-Авакянц (1888–1940): життя і наукова спадщина : моногр. — Полтава, 2014. — 181 с.

⁵ Калакура О. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у ХХ столітті. — К., 2007.

⁶ Рубльов О. Репресії проти поляків в Україні в 1930-ті роки // 3 архівів ВУЧК — ГПУ — НКВД — КГБ. — 1995. — № 1/2. — С. 116–156.

⁷ Двірна К. Створення та ліквідація Польського педагогічного інституту в м. Києві в 30-х роках ХХ ст.

документів дослідила історію створення та функціонування Польського педагогічного інституту в Києві, проаналізувала причини його ліквідації та простежила долі окремих викладачів і студентів.

Низку публікацій присвячено методам аналізу такого особливого історичного джерела, як архівно-слідчі справи, які служили юридичним оформленням протиправного терору в СРСР. Це методичні рекомендації щодо використання архівно-слідчих справ громадян, репресованих у 1920–1950-ті рр.⁸, фахова розвідка Я. Калакура⁹, статті дослідників Р. Пирога і О. Гранкіної¹⁰, дисертація Е. Петровського¹¹ та інших.

Метою дослідження є висвітлення через призму біографічного жанру політичних репресій проти науково-педагогічної інтелігенції, а також польської національної меншини у Радянській Україні в 1930-х рр., зокрема жінок — викладачів вищої школи Києва.

На початку 1930-х рр. сталінське керівництво СРСР фактично відходить від політики «коренізації» і стає на прагматичні рейки побудови казарменого соціалізму «в одній країні». У 1935 р. були ліквідовані Мархлевський польський національний район, польські сільські ради, культурні організації, бібліотеки, театри, школи, технікуми, вищі навчальні заклади, ЗМІ, Інститут польської пролетарської культури ВУАН. Відбувається депортація поляків з прикордонних територій та місць компактного проживання, нагнітається антипольська істерія, інсценуються гучні

процеси, внаслідок яких поляки України потрапляють в лещата масових репресій. Репресіям за вигадану приналежність до Польської військової організації (ПОВ) були піддані польські партійні, радянські, редакційно-видавничі, наукові, педагогічні, культосвітні, театральні працівники, які здійснювали політику «коренізації» серед польського населення.

У фонді ЦК КПУ ЦДАГО України за 1935 р. зберігається Довідка про ліквідацію Польського педагогічного інституту в Києві (ППІ), складена створеною Політбюро ЦК КП(б)У комісією¹². У ній зазначається, що при перегляді викладацького складу (всього в інституті працювало 45 викладачів) виявлено 19 осіб, які, за даними НКВС, були пов'язані з контрреволюційними організаціями і вели серед студентів антирадянську роботу. У цьому списку є Теофілія Петрівна Войславська (1901–1938). У документі зазначено, що вона пов'язана з членами організації ПОВ і є донькою багатого торговця. Її чоловік Кароль Войславський, колишній редактор газети «Серп», проходить у справі ПОВ¹³.

Теофілія Петрівна (Аронівна) Войславська, уроджена Горовиць, народилась у 1901 р. у Варшаві, у заможній єврейській родині. У сім'ї суворо дотримувались релігійних обрядів і традицій, дуже любили дітей, яких було одинадцять, усім прагнули дати добру освіту. Тож Теофілія успішно закінчила польську гімназію.

Початок ХХ ст. ознаменувався поширенням серед молоді ідей соціалізму. Теофілія познайомилась з гуртом молодих людей соціалістичної орієнтації і захопилась ідеями, які вони проповідували. Тут вона зустрілась зі своїм майбутнім чоловіком Каролем Войславським. Після більшовицького перевороту в Росії польська молодь хотіла долучитись до соціалістичного перетворення суспільства і їхала у Росію допомагати будувати світле майбутнє. У 1923 р. нелегально перебрався до СРСР і Кароль Войславський з друзями. Через кілька місяців, за покликком коханого, таємно від батьків втекла з дому і Теофілія. Її, переодягну у селянку, нелегально переправили через кордон на радянський бік. Добравшись до Києва, Теофілія сама прибула до ГПУ. Її допитали і дали дозвіл на проживання у СРСР¹⁴.

Відкриті впродовж 1920-х рр. польські школи потребували вчителів. Тому Кароль Войславський почав працювати вчителем польської школи, а Теофілія Горовець — вихователем у дитячому будинку в Умані. У 1924–1926 рр. вона навчалась у Польському педагогічному технікумі у Києві.

(архівна розвідка) // Волинські історичні записки. — 2011. — Т. 6. — С. 149–155.

⁸ Гранкіна О.В. Використання архівно-слідчих справ громадян, репресованих у 1920–1950-ті рр. Методичні рекомендації. — К., 1997.

⁹ Калакура Я.С. Особливості джерелознавчої критики архівно-слідчих документів // Архівно-слідчі справи репресованих: науково-методичні аспекти використання [Текст] : зб. наук. пр. — К., 1998. — С. 19–23.

¹⁰ Пиріг Р.Я. Архівно-слідчі справи репресованих як історичне джерело // Тоталітарна держава і політичні репресії в Україні у 20–80-ті роки : мат. Міжнар. наук. конф. (15–16 вересня 1994 р.). — К., 1998. — С. 38–44; Гранкіна О.В. Деякі аспекти джерелознавчого аналізу архівно-слідчих справ у 1920–1950 рр. // Український історичний журнал. — 1997. — № 4. — С. 49–57; її ж. Архівно-слідчі справи другої половини 1937 року щодо представників національних меншин України. Джерелознавчий аналіз складу документів [Електронний ресурс] — Режим доступу : http://memorial.kiev.ua/zhurnal/pdf/01-02_1998/174.pdf

¹¹ Петровський Е.П. Архівно-слідчі справи як джерело вивчення історії репресій в Україні у 1937–1938 роках : автореф. дис. ... канд. істор. наук за спец. : 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни». — К., 2006. — 22 с.; його ж. Документи архівно-слідчих справ як джерело вивчення методів провадження слідства органами НКВС на Одещині в період «великого терору» 1937–1938 рр. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://onu.edu.ua/pub/bank/userfiles/files/science/totalitarizm/doslid/petrovsky-docs-1937-38.pdf>.

¹² Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі — ЦДАГО України). — Ф. 1. — Оп. 20. — Спр. 6641. — Арк. 139.

¹³ Там само. — Арк. 141.

¹⁴ Войславський Л.К. Указ. соч. — С. 3–4.

Після його закінчення працювала вчителькою молодших класів польської школи у Бердичівській окрузі. У 1927 р. вони одружились, а через рік у них народився син Людвіг (Людослав). Невдовзі Кароль Войславський став директором польської школи у Бердичеві, а Теофілія працювала у ній вчителькою. Як хорошого фахівця і носія польської мови її запросили керувати гуртком з вивчення польської мови для військовослужбовців у Будинку Червоної армії¹⁵. У 1931 р. родина Войславських переїхала до Харкова, де Кароля Войславського призначили головним редактором польської секції Держнацменвидаву, а з 1933 р. — спочатку заступником, а невдовзі головним редактором центральної польської газети «Серп». На початку 1934 р. у зв'язку з переведенням редакції газети до Києва переїхала і родина Войславських. Теофілія Войславська вступила до аспірантури і почала викладати польську мову¹⁶ у ППІ. У співавторстві з іншими викладачами працювала над створенням підручників для молодших класів польських шкіл. З 1932 до 1935 рр. за її участю було видано п'ять підручників¹⁷.

Але саме у цей період розгортається трагедія ППІ у Києві, яка полягала у тому, що у 1930-ті рр. курс партії та держави щодо національних меншин був змінений, розгорталась масові репресії, безпідставні звинувачення представників національних меншин у «шпигунстві» та «шкідництві». Колектив інституту був змушений працювати в атмосфері підозрливості, доносів, перевірок, «чисток», арештів¹⁸.

Про стан і атмосферу у ППІ яскраво свідчить «Доповідна записка редакції газети «Серп» про стан Польпедінституту», на початку 1934 р. адресована редактором цього польськомовного комуністичного часопису Каролем Войславським завідувачу відділу культури й пропаганди ленінізму ЦК КП(б) У М. Кіллерогу¹⁹. Останній, у свою чергу, 28 лютого 1934 р. довів цю інформацію до відома секретарів ЦК КП(б)У С. Косіора, П. Постишева, М. Попова й П. Любченка²⁰. У доповідній записці автор писав про численні недоліки у роботі ППІ і його директора Юрія Бодняка. Автор закликав негайно вжити рішучих заходів для оздоровлення інституту і ретельного контролю за його діяльністю²¹. Доповідна записка не віщувала нічого доброго як для керівництва, так і для самого інституту.

Невдовзі після цього Кароль Войславський тяжко захворів і восени 1934 р. помер, так і не

дизнавшись, що, за даними ГПУ, особисто він також проходив у справі ПОВ. У 1935 р. ППІ був ліквідований, позаяк найближчим часом потреба у вчителях польських шкіл зникне. Теофілія Войславська, як донька багатого купця і дружина редактора «Серпа», вже тоді була внесена до списку осіб, які підозрюються у контрреволюційній шпигунській діяльності й у зв'язках з ПОВ. Вона залишилась без роботи і засобів до існування. Спочатку у них зняли телефон (мати телефони могли лише відповідальні працівники), пізніше переселили з окремого помешкання на вул. Героїв революції у дві кімнати комунальної квартири по вул. Червоноармійській, 32, кв. 2. Невдовзі їй вдалось знайти роботу у відділі комплектування бібліотеки ВУАН. Влітку 1937 р., відчувачи чи здогадуючись про можливий арешт, дев'ятирічного сина вона відвезла до своїх давніх друзів Воевських у далеке село Вінницької області. Утім, долю дитини це не полегшило, тому що наприкінці серпня Воевський, а через деякий час і його дружина також були заарештовані.

4–5 серпня 1937 р. Теофілія Петрівна Горовиць-Войславська була звинувачена за ст. 54-10 (антирадянська пропаганда і агітація), 54-11 (участь у контрреволюційній організації) Кримінального кодексу УРСР у тому, що вона є учасницею польської контрреволюційної організації і проводила активну контрреволюційну і розвідувальну діяльність²². 6 серпня був проведений обшук, вилучили документи, блокноти із записами польською мовою, листи, адреси, фотокартки, а її саму заарештували. Майно було описане, квартира опечатана. Зазвичай у день арешту проводився перший, цілком формальний допит з метою заповнення анкети арештованого. Така анкета була складена і на Теофілію Войславську, але дата на ній не проставлена. На питання слідчого про її національність і громадянство вона відповіла: «Єврейка, громадянка СРСР». Але така відповідь, напевне, не вкладалась у схему обвинувачення її як члена польської націоналістичної контрреволюційної організації ПОВ, яка здійснювала шпигунську діяльність на користь Польщі. Тому слідчий у анкеті виправив слово «єврейка» на «полька»²³.

Кримінальна справа № 7000 складається з трьох томів: перший — обвинувальна частина, другий — реабілітаційна, третій — контрольнospостережна, у якій син репресованої Людвіг Карлович Войславський вже після її реабілітації вимагає повернути йому їхнє незаконно конфісковане майно або відшкодувати його вартість.

Кримінальну справу Теофілії Войславської вели оперуповноважений слідчої групи 3-го (контрреволюційного) відділу Шаміс та помічник

¹⁵ ЦДАГО України. — Ф. 263. — Оп. 1. — Спр. 43910-фп. — Арк. 16-16 зв.

¹⁶ Там само. — Арк. 15.

¹⁷ Войславський Л.К. Указ. соч. — С. 6, 8–11.

¹⁸ Двірні К. Назв. праця. — С. 150.

¹⁹ ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 20. — Спр. 6451. — Арк. 3–4.

²⁰ Там само. — Арк. 2.

²¹ Там само. — Арк. 4.

²² Там само. — Ф. 263. — Оп. 1. — Спр. 43910-фп. — Арк. 1-зв, 1а-3.

²³ Там само. — Арк. 10-зв.

оперуповноваженого Фельдман. У архівно-слідчій справі підшито лише два протоколи допитів. Протокол першого допиту датований 14 серпня, через вісім днів після арешту²⁴. Що відбувалось впродовж цих восьми днів? Можемо лише здогадуватись. Напевне, жінка перебувала у невіданні, як це часто практикувалось у ГПУ, не знаючи, у чому її звинувачують, хвилюючись про 9-річного сина, залишеного у знайомих, розпачливо розмірковуючи над своїм і його майбутнім. А, можливо, допити відбувались, але без протоколу, що також було буденною практикою, на жінку тиснули морально або фізично, вимагаючи зізнання. На першому допиті оперуповноважений Шаміс з'ясував анкетні дані, склад родини, обставини та причини нелегального прибуття до СРСР, місця проживання, трудову діяльність. Теофілія Войславська категорично заперечила заяву оперуповноваженого про те, що органам УДБ відомо, що вона займалась контрреволюційно-шпигунською діяльністю²⁵.

17 серпня 1937 р. оперуповноважений Шаміс бездоказово перекваліфікував статтю і встановив, що Т.П. Горовиць-Войславська є учасницею Польської контрреволюційної диверсійно-шпигунської організації, за завданням якої проводила ... шпигунську контрреволюційну діяльність, і обвинувачується за ст. 54-1«а» — зрада Батьківщині, 54-11²⁶ — участь у контрреволюційній організації.

Коли в'язень не давав потрібних зізнань, а визначені соціалістичним законом терміни перебування під вартою минали, слідчі мусили подавати клопотання до Президії ЦВК СРСР про продовження строку тримання під вартою ще на місяць. 20 вересня 1937 р. оперуповноважений Шаміс звернувся з клопотанням до ЦВК СРСР про продовження терміну слідства і утримання під вартою Т.П. Горовиць-Войславської ще на один місяць, до 6 листопада 1937 р.²⁷

Дату і час другого допиту не вказано у протоколі²⁸. У кожному питанні слідчого містилось обвинувачення. Теофілія Войславська пояснювала всі обставини, категорично не визнаючи своєї вини. Слідчий звинувачував її у тому, що у 1923 р. вона нелегально прибула із Польщі до СРСР із завданням польської розвідки для здійснення розвідувальної діяльності. З цією метою вона налагодила зв'язки з учасниками ПОВ і військовослужбовцями, від яких отримувала необхідну розвідувальну інформацію. Теофілія Войславська мужньо заперечувала

звинувачення у контрреволюційній діяльності. Вона розповідала про людей, з якими була знайома, пояснювала, що її як носія польської мови запросили викладачем у гурток з вивчення польської мови для червоноармійців. Вона давала й індивідуальні уроки польської мови військовослужбовцям, але спілкувалась з ними лише в межах вивчення польської мови.

Слідчий звинувачував її у тому, що вона підтримувала зв'язок з людьми, які за завданням польської розвідки приїжджали до неї з-за кордону. Теофілія Петрівна пояснила, що вона дійсно зустрічалась з людьми з Польщі, які приїжджали до СРСР, тому що через них її батьки передавали одяг і речі. А поштою вона отримувала з Польщі словники і підручники з граматики польської мови, необхідні для роботи.

Підозрюваній не пред'явили жодних доказів, не були опитані свідки, співробітники, сусіди, знайомі, не проводились очні ставки. Як доказ у справі була підшита виписка з рапорту оперуповноваженого Особливого відділу УДБ НКВС УРСР Сидорка від 29 липня 1935 р. про те, що чоловік Теофілії Горовиць-Войславської помер у Києві в 1934 р. і за свідченнями засуджених членів ПОВ був членом цієї організації²⁹.

Попри тиск слідчого, жінка не визнала себе винною ні у приналежності до контрреволюційної організації, ні у будь-якій контрреволюційній діяльності, ні у зв'язках з польськими розвідувальними органами³⁰. Але тиск репресивної машини був невблаганний, і оперуповноважений Шаміс та начальник 1-го відділення III відділу Управління державної безпеки Київського обласного управління Народного комісаріату внутрішніх справ (далі — УДБ КОУ НКВС) Ракита висунули обвинувальний висновок, у якому «Горовиць-Войславська Теофілія Петрівна, 1901 р. народження, уроджена м. Варшави, яка до арешту проживала у Києві, єврейка, піддана СРСР, дочка великого торговця, обвинувачується у тому, що, прибувши у 1923 р. нелегально з Польщі до СРСР, налагодила зв'язки з учасниками нелегальної контрреволюційної «Польської організації військової» й іншими людьми, які пізніше були заарештовані органами НКВС за звинуваченням у шпигунстві, тобто у злочинах, передбачених ст. 54-1 «а» і 54-11 КК УРСР»³¹. Обвинувальний висновок затвердили начальник III відділу УДБ КОУ НКВС Роголь і начальник УНКВС Київської області Шаров.

16 жовтня 1937 р. Особлива нарада при НКВС СРСР винесла вирок, за яким Теофілія Петрівна Горовиць-Войславська за контрреволюційну діяльність була ... (вжити слово «засуджена» тут

²⁴ ЦДАГО України. — Ф. 263. — Оп. 1. — Спр. 43910-фп. — Арк. 12.

²⁵ Там само. — Арк. 13-зв.

²⁶ Там само. — Арк. 7.

²⁷ Там само. — Арк. 9.

²⁸ Там само. — Арк. 15.

²⁹ Там само. — Арк. 18.

³⁰ Там само. — Арк. 15-17.

³¹ Там само. — Арк. 20.

недоречно, тому що не було суду, адвоката, свідків, доказів, ніхто не заслухав особисто обвинувачену) покарана за другою категорією до 10 років виправно-трудова таборів³².

Теодилія Войславська у Новосибірському таборі не пробула і року — померла, за офіційною довідкою, від туберкульозу легенів, а за розповідями співтабірників — відмовили нирки від застою³³.

Її син, Людвіг Войславський, у 9 років став сиротою і був направлений у дитячий будинок НКВС, де виховувався серед таких самих дітей «ворогів народу» і дітей, які осиротіли після голодомору.

Майже два десятки років Людвіг Войславський безуспішно писав листи, розшукуючи свою маму. І лише у 1956 р., коли по всьому СРСР публічно розвінчували культ Сталіна, Людвігу Войславському повідомили, що «...Ваша мати Войславська Теодилія Петрівна, 1901 року народження, померла 14 травня 1938 року ... причина смерті "туберкульоз легенів", місце смерті "у місцях позбавлення волі"»³⁴.

У 1957 р. за заявою Людвіга Войславського була переглянута справа його матері. Цього разу як свідки були допитані сусіди, зроблені запити стосовно того, чи проходила Теодилія Войславська по показаннях учасників ПОВ. За результатами перегляду справи у 1957 р.³⁵ було зроблено висновок про те, що Теодилія Петрівна Войславська заарештована і засуджена у 1937 р. без достатніх доказів її вини³⁶. Справа була припинена за недоведеністю складу злочину³⁷. Так через двадцять років Теодилія Петрівна Войславська була реабілітована посмертно.

Перше, що впадає в очі, коли знайомишся з матеріалами архівно-слідчої справи, — за змістом вона мало чим відрізняється від інших справ репресованих викладачок вишів цього періоду, зокрема справи Софії Нелепінської-Бойчук³⁸, Жозефіни Діндо³⁹, польок за національністю. Для них характерна певна однотипність інформації. Питання слідчих групувалися навколо національної належності останніх і не відзначалися значною різноманітністю: коли і в якому зв'язку переселилися на проживання до СРСР; чи мають родичів або знайомих за кордоном; чи підтримується зв'язок з ними (листування, посилки,

грошові перекази); чи зверталися до іноземних консульств, а далі — вимоги зізнань у проведенні шпигунської роботи на користь іноземної держави. Слідчі не пред'явили жодних доказів її вини, не були опитані свідки, співробітники, сусіди, знайомі, не проводилось очних ставок, від неї добивались лише зізнання, яке вважалось достатнім доказом вини. Слідство проводилось за спрощеною процедурою, наявні всього два протоколи допитів, не вказана дата проведення другого допиту. У справі обмежена обвинувальна частина, зате реабілітаційна — більш значуща, вона доповнює прогалини слідства часу репресій, містить протоколи допитів свідків, довідки з консульств, експертні висновки, листи, скарги тощо.

Можемо констатувати, що за змістом, строками проведення і усіма ознаками ця справа належить до так званих «альбомних» операцій НКВС, які описує Ольга Гранкіна⁴⁰. «Альбомними» ці справи називались тому, що був встановлений надто примітивний порядок винесення вироків, коли на аркуші з лівого боку писалися біографічні дані арештованого, з правого — дуже коротко суть справи. У центрі всі ці справи для зручності зшивалися в альбоми по сто аркушів, підписувались начальником управління та прокурором і направлялись на Особливу нараду НКВС СРСР для винесення вироку. Ольга Гранкіна зазначає, що «альбомна» операція проти польської нацменшини розпочалась після оперативного наказу наркома внутрішніх справ СРСР № 00485 від 11 серпня 1937 р., підписаного Генеральним комісаром держбезпеки М.І. Ежовим, і проводилась у період з 20 серпня до 20 листопада 1937 р.

А як жилося їй катом з III (контрреволюційного) відділу УДБ НКВС УРСР? Начальник I-го відділення III відділу УДБ КОУ НКВС Григорій Лазаревич Ракита (1906 р. народження, єврей, член ВКП(б) з 1930 р., в органах ВНК-ОДПУ-НКВС з 1930 р.) у квітні 1939 р. був переведений в Омську область, а у листопаді 1939 р. звільнений з органів НКВС зовсім зі зняттям з обліку за ст. 38 «в» — «неможливість використання на роботі в ГУГБ» Положення про службу в ГУГБ від 16.10.1935 р.⁴¹

Начальник III відділу УДБ КОУ НКВС капітан ДБ Марк Павлович Роголь народився у 1905 р. в Одесі у сім'ї робітника-склодува, єврей. 1919 р. став членом РКСМ, був агітатором Одеського губкому КП(б)У. З 1920 р. служив на різних посадах в органах ВНК-ОДПУ-НКВС. У 1920–1922 рр. був

³² Там само. — Арк. 23.

³³ Войславський Л.К. Указ. соч. — С. 37–38.

³⁴ Там само. — С. 37.

³⁵ ЦДАГО України. — Ф. 263. — Оп. 1. — Спр. 43910-фп. — Арк. 56–65.

³⁶ Там само. — Арк. 74.

³⁷ Там само. — Арк. 79-зв.

³⁸ Там само. — Спр. 58310. Кримінальна справа Нелепінської-Бойчук С.О.

³⁹ Там само. — Спр. 58338. Кримінальна справа Діндо Ж.К.

⁴⁰ Гранкіна О.В. Архівно-слідчі справи другої половини 1937 року... — Режим доступу : http://memorial.kiev.ua/zurnal/pdf/01-02_1998/174.pdf

⁴¹ Ракита Григорій Лазаревич [Електронний ресурс] // Кадровый состав органов государственной безопасности СССР. 1935–1939. — Режим доступа : Nkvd.memo.ru/index.php?title=Ракита,_Григорий_Лазаревич

членом РКП(б), але виключений з формулюванням «за пияцтво». У 1929 р. відновлений у лавах ВКП(б). У 1924–1925 рр. навчався у Вищій школі ОДПУ СРСР. Стрімко піднімався кар'єрними сходами, входив до складу трійки НКВС, у 1937 р. був призначений начальником III відділу УДБ УНКВС Київської обл. 5 квітня 1938 р. був заарештований, а 29 жовтня 1939 р. засуджений Особливою нарадою НКВС СРСР до п'яти років заслання у Казахстані, напевно, будучи вже психічно хворим, тому що 1 листопада 1939 р. був відправлений на примусове лікування в психіатричну лікарню ім. Павлова у Києві. 18.10.1941 р. розстріляний німцями разом з іншими пацієнтами психіатричної лікарні. У 1956 р. помертньо реабілітований⁴².

Начальник УНКВС Київської області, старший майор ДБ Микола Давидович Шаров (Шавер) народився 1897 р. у родині чоботаря (за іншою інформацією — кравця) у Петербурзі, єврей. Член РСДРП(б) з 1917 р. У 1917–1920 рр. служив у Червоній гвардії в Петрограді. Член Виборзького райкому РСДРП(б) в Петрограді. З 1919 р. служив на керівних посадах в органах ВНК-ДПУ-НКВС. У період 1935–1938 рр. працював начальником Управління НКВС Київської обл. Входив до складу трійок НКВС. У 1938 р. переведений на посаду начальника управління НКВС Сталінградської області. Депутат Верховної Ради РСФСР 1-го скликання. За «безжалюгідне знищення ворогів народу, шпигунів і шкідників» нагороджений двома орденами Червоного Прапора (1923, 1924), орденом Червоної Зірки (1937), двома Знаками почесного працівника ВНК-ОДПУ (1930, 1932). 27 вересня

⁴² Петров Н.В. Кто руководил НКВД. 1934–1941 [Электронный ресурс]. — Режим доступа : www.memo.ru/history/NKVD/kto/biogr/gb421.htm

1938 р. заарештований як ворог народу, шпигун і шкідник. Засуджений на смерть 22 вересня 1939 р. Розстріляний 22 лютого 1939 р. У реабілітації відмовлено як активному учаснику сталінських репресій⁴³. Отже, більшість з них понесли покарання, дехто зайняв місця своїх жертв.

Радянська влада активно застосовувала практику репресій проти жінок, які нарівні з чоловіками потрапили під прес терору. І це не випадково, адже саме жінка-мати, жінка — вчителька, викладачка, науковець, мисткиня чи письменниця формують нову особистість, тож вони повинні були передати наступним поколінням ті метастази страху і покори, які паралізували б волю, прагнення до свободи і опору. Заляканими і покірними легше управляти та маніпулювати, а також моделювати поведінку цілих груп населення у майбутньому.

З матеріалів архівно-слідчої справи постала трагічна доля жінки. Теофілія Войславська у СРСР отримала вищу освіту, навчалась в аспірантурі, працювала викладачем вишу, займалась науковою діяльністю, уклала шкільні підручники, виховувала сина. Вона ж стала жертвою державної політики згорання «коренізації» і знищення національних еліт, яка зруйнувала її кар'єру і життя. Варто зазначити, що у жінки вистачило сили духу, щоб не втратити людської гідності, не визнати винною себе і не покласти вину на інших людей. Мікроаналіз життя цієї жінки в контексті історичних подій надає антропологічного виміру історичній науці. Історичне пізнання, як зазначає Олександр Сахновський, отримує чітко окреслене «людське обличчя» і шлях до осмислення минулого.

⁴³ Шаповал Ю.І. ЧК-ГПУ-НКВД в Україні: особи, факти, документи. — К., 1997. — С. 574.

ДЖЕРЕЛА

1. Білокін С. Смерть Софії Нелепінської-Бойчук [Електронний ресурс] / С. Білокін. — Режим доступу : <http://www.s-bilokin.name/Personal/Nalepinska.html>
2. Войславский Л.К. Воспоминания из ушедшего столетия / Л. Войславский / Харьковская правозащитная группа. — Х. : Фолио, 2002. — 120 с.
3. Гранкіна О.В. Архівно-слідчі справи другої половини 1937 року щодо представників національних меншин України. Джерелознавчий аналіз складу документів [Електронний ресурс] / О.В. Гранкіна. — Режим доступу : http://memorial.kiev.ua/zhurnal/pdf/01-02_1998/174.pdf
4. Гранкіна О.В. Використання архівно-слідчих справ громадян, репресованих у 1920–1950-ті рр. Методичні рекомендації / О.В. Гранкіна, Д.В. Омельчук, Н.П. Московченко. — К., 1997. — 34 с.
5. Гранкіна О.В. Деякі аспекти джерелознавчого аналізу архівно-слідчих справ у 1920–1950 рр. / О.В. Гранкіна // Український історичний журнал. — 1997. — № 4. — С. 49–57.
6. Даниленко В.М. Изидора, рідна сестра Лесі Українки: від сталінських таборів до еміграції / В.М. Даниленко. — К. : Смолоскип, 2011. — 255 с.
7. Двірна К. Створення та ліквідація Польського педагогічного інституту в м. Києві в 30-х роках ХХ ст. (архівна розвідка) / К. Двірна // Волинські історичні записки. — 2011. — Т. 6. — С. 149–155.

8. Калакура О. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у ХХ столітті / О.Я. Калакура. — К. : Знання України, 2007. — 508 с.
9. Калакура Я.С. Особливості джерелознавчої критики архівно-слідчих документів / Я.С. Калакура // Архівно-слідчі справи репресованих: науково-методичні аспекти використання [Текст] : зб. наук. пр. / Український держ. НДІ архівної справи і документознавства, Державний архів Служби безпеки України ; ред. Р.Я. Пиріг [та ін.]. — К. : [б.в.], 1998. — 161 с. — С. 19–23.
10. Петренко І.М. Історик Наталія Мірза-Авакянц (1888–1940): життя і наукова спадщина : [моногр.] / І.М. Петренко. — Полтава : ПУЕТ, 2014. — 181 с.
11. Петров Н.В. Кто руководил НКВД. 1934–1941 [Электронный ресурс] / Н.В. Петров, К.В. Скорин. — Режим доступа : www.memo.ru/history/NKVD/kto/biogr/gb421.htm
12. Петровський Е.П. Архівно-слідчі справи як джерело вивчення історії репресій в Україні у 1937–1938 роках : автореф. дис. ... канд. істор. наук за спец. : 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / Е.П. Петровський. — К., 2006 — 22 с.
13. Петровський Е.П. Документи архівно-слідчих справ як джерело вивчення методів провадження слідства органами НКВС на Одещині в період «великого терору» 1937–1938 рр. [Електронний ресурс] / Е. Петровський. — Режим доступа : <http://onu.edu.ua/pub/bank/userfiles/files/science/totalitarizm/doslid/petrovsky-docs-1937-38.pdf>
14. Пиріг Р.Я. Архівно-слідчі справи репресованих як історичне джерело / Р.Я. Пиріг, О.В. Гранкіна // Тоталітарна держава і політичні репресії в Україні у 20–80-ті роки : мат. Міжнар. наук. конф. (15–16 вересня 1994 р.). — К., 1998. — С. 38–44.
15. Ракица Григорий Лазаревич [Электронный ресурс] // Кадровый состав органов государственной безопасности СССР. 1935–1939. — Режим доступа : Nkvd.memo.ru/index.php?title=Ракица,_Григорий_Лазаревич
16. Рубльов Олександр. Репресії проти поляків в Україні в 1930-ті роки / О. Рубльов, В. Репринцев // 3 архівів ВУЧК — ГПУ — НКВД — КГБ. — 1995. — № 1/2. — С. 116–156.
17. ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 20. — Спр. 6641. — Арк. 139, 141; — Спр. 6451. — Арк. 2, 3–4; Ф. 263. — Оп. 1. — Спр. 58310. Кримінальна справа Нелепінської-Бойчук С.О.; Спр. 58338. Кримінальна справа Діндо Ж.К.; Спр. 43910-фп. Кримінальна справа Войславської Т.П. — Арк. 1 зв, 1а-3, 7, 9, 10 зв., 12, 13 зв., 15–17, 18, 20, 23, 56–65, 74, 79 зв.
18. Шаповал Ю. ЧК-ГПУ-НКВД в Україні: особи, факти, документи / Ю. Шаповал, В. Пристайко, В. Золотарьов. — К. : Абрис, 1997. — 608 с.

REFERENCES

1. Bilokin S. Smert Sofii Nelepinskoi-Boichuk [Elektronnyy resurs] / S. Bilokin. — Rezhym dostupu : <http://www.s-bilokin.name/Personal/Nalepinska.html>
2. Voislavskii L.K. Vospominaniia iz ushedshego stoletia / L. Voislavskii / Kharkovskaia pravozashchitnaia grupa. — Kh. : Folio, 2002. — 120 s.
3. Hrankina O.V. Arkhivno-slidchi spravy druhoi polovyny 1937 roku shchodo predstavnykh natsionalnykh menshyn Ukrainy. Dzhereloznavchyi analiz skladu dokumentiv [Elektronnyy resurs] / O.V. Hrankina. — Rezhym dostupu : http://memorial.kiev.ua/zhurnal/pdf/01-02_1998/174.pdf
4. Hrankina O.V. Vykorystannia arkhivno-slidchykh sprav hromadian, represovanykh u 1920–1950-ti rr. Metodychni rekomendatsii / O.V. Hrankina, D.V. Omelchuk, N.P. Moskovchenko. — K., 1997. — 34 s.
5. Hrankina O.V. Deiaki aspekty dzhereloznavchoho analizu arkhivno-slidchykh sprav u 1920–1950 rr. / O.V. Hrankina // Ukrainyskiy istorychnyi zhurnal. — 1997. — № 4. — S. 49–57.
6. Danylenko V.M. Izydora, ridna sestra Lesi Ukrainky: vid stalinskykh taboriv do emihratsii / V.M. Danylenko. — K. : Smoloskyp, 2011. — 255 s.
7. Dvirna K. Stvorennia ta likvidatsiia Polskoho pedahohichnoho instytutu v m. Kyievi v 30-kh rokakh XX st. (arkhivna rozvidka) / K. Dvirna // Volynski istorychni zapysky. — 2011. — T. 6. — S. 149–155.
8. Kalakura O. Poliaky v etnopolitychnykh protsesakh na zemliakh Ukrainy u XX stolitti / O.Ya. Kalakura. — K. : Znannia Ukrainy, 2007. — 508 s.
9. Kalakura Ya.S. Osoblyvosti dzhereloznavchoi krytyky arkhivno-slidchykh dokumentiv / Ya.S. Kalakura // Arkhivno-slidchi spravy represovanykh: nauково-metodychni aspekty vykorystannia [Tekst] : zb. nauk. pr. / Ukrainyskiy derzh. NDI arkhivnoi spravy i dokumentoznavstva, Derzhavnyi arkhiv Sluzhby Bezpeky Ukrainy; red. R.Ya. Pyrih [ta in.]. — K. : [b.v.], 1998. — 161 s. — S. 19–23.
10. Petrenko I.M. Istoryk Nataliia Mirza-Avakians (1888–1940): zhyttia i naukova spadshchyna : [monohrafiia] / I.M. Petrenko. — Poltava : PUET, 2014. — 181 s.
11. Petrov N.V. Kto rukovodil NKVD. 1934–1941 [Elektronnyy resurs] / N.V. Petrov, K.V. Skoryn. — Rezhim dostupu : www.memo.ru/history/NKVD/kto/biogr/gb421.htm

12. Petrovskiy E.P. Arkhivno-slidchi spravy yak dzherelo vyvchennia istorii represii v Ukraini u 1937–1938 rokakh : avtoreferat dysertatsii ... kandydata istorychnykh nauk za spets. : 07.00.06 «Istoriografia, dzhereloznavstvo ta spetsialni istorychni dystsypliny». — K., 2006 — 22 s.
13. Petrovskiy E.P. Dokumenty arkhivno-slidchykh sprav yak dzherelo vyvchennia metodiv provadzhennia slidstva orhanamy NKVS na Odeshchyni v period «velykoho teroru» 1937–1938 rr. [Elektronnyi resurs] / E. Petrovskiy. — Rezhym dostupu : <http://onu.edu.ua/pub/bank/userfiles/files/science/totalitarizm/doslid/petrovsky-docs-1937-38.pdf>
14. Pyrih R.Ya. Arkhivno-slidchi spravy represovanykh yak istorychne dzherelo / R.Ya. Pyrih, O.V. Hrankina // Totalitarna derzhava i politychni represii v Ukraini u 20–80-ti roky : mat. Mizhnar. nauk. konf. (15–16 veresnia 1994 r.) — K., 1998. — S. 38–44.
15. Rakita Grigorii Lazarevich [Elektronnyi resurs] // Kadrovyi sostav organov gosudarstvennoi bezopasnosti SSSR. 1935–1939. — Rezhim dostupu : Nkvd.memo.ru/index.php?title=Rakyta,_Hryhoryy_Lazarevych
16. Rubliov Oleksandr. Represii proty poliakiv v Ukraini v 1930-ti roky / O. Rubliov, V. Repryntsev // Z arkhiviv VUChK — HPU — NKVD — KHB. — 1995. — № 1/2. — S. 116–156.
17. TsDAHO Ukrainy, f. 1, op. 20, spr. 6641, ark. 139, 141; spr. 6451, ark. 2, 3–4; f. 263, op. 1, spr. 58310. Kryminalna sprava Nelepinskoi-Boichuk S.O.; spr. 58338. Kryminalna sprava Dindo Zh.K.; spr. 43910-fp. Kryminalna sprava Voislavskoi T.P., ark. 1 zv, 1a–3, 7, 9, 10 zv., 12, 13 zv., 15–17, 18, 20, 23, 56–65, 74, 79 zv.
18. Shapoval Yurii. ChK-HPU-NKVD v Ukraini: osoby, fakty, dokumenty / Yu. Shapoval, V. Prystaiko, V. Zolotariov. — K. : Abrys, 1997. — 608 s.

Алла Довжик

РЕПРЕССИИ ПРОТИВ ЖЕНЩИН — ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ ВУЗОВ (ПО МАТЕРИАЛАМ АРХИВНО-СЛЕДСТВЕННОГО ДЕЛА ТЕОФИЛИИ ВОЙСЛАВСКОЙ)

В статье по материалам архивно-следственного дела исследуется биография преподавателя Польского педагогического института в Киеве, иммигрантки из Польши Теофилии Войславской. Сквозь призму биографического исследования рассмотрены репрессии против научно-педагогической интеллигенции, а также представителей польского национального меньшинства в Украине во второй половине 1930-х гг.

Ключевые слова: политические репрессии, архивно-следственное дело, женщины — преподаватели вузов, Польский педагогический институт, Теофилия Войславская, «альбомная» операция НКВД.

Alla Dovzhyk

REPRESSION AGAINST WOMEN — UNIVERSITY PROFESSORS (BASED ON ARCHIVAL INVESTIGATION OF TEOFILIA VOYSLAVSKA'S CASE)

This article is the research on the biography of Teofilia Voyslavska, the teacher of the Polish Pedagogical Institute in Kyiv and an immigrant from Poland, that is based on the archival-investigation profile. The repression of the scientific and pedagogical intelligentsia and representatives of the Polish national minority in Ukraine in 1930 is outlined from the scope of biographical research.

Teofilia Voyslavska was born in Warsaw in a wealthy Jewish family. In 1923 she moved to the USSR and received Soviet citizenship. She studied and graduate from high school and worked as a teacher of Polish language at Polish Institute in Kyiv. In August 1937 Teofilia Voyslavska was arrested on charges of belonging to an anti-Soviet Polish Military Organization and counter-revolutionary activities. The investigation was carried out by a simplified system, only two interrogations were held, witnesses were not questioned, evidence of guilt were not presenting. In October 1937 special meeting of the NKVD of the USSR issued a judgment — 10 years of corrective labor camps. She died next year in the Novosibirsk camp. Her orphaned 9-year-old son was sent to a special boarding school for children of the repressed. In 1957 due to the retrial she was posthumously rehabilitated for lack of evidence. The criminal proceeding against Teofilia Voyslavska was conducted under the so-called “album” NKVD operation against the Polish national minority.

Key words: political repression, women— university professors, archival investigation case, Polish Pedagogical Institute, Teofilia Voyslavska, “album” NKVD operation.

Дата надходження статті до редакції: 24.03.2017 р.